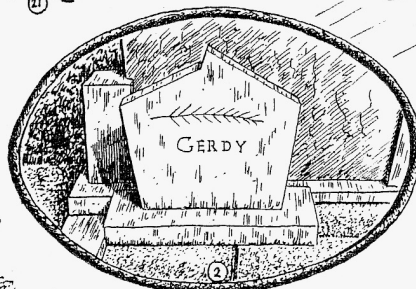
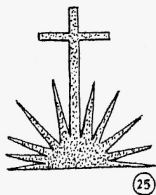
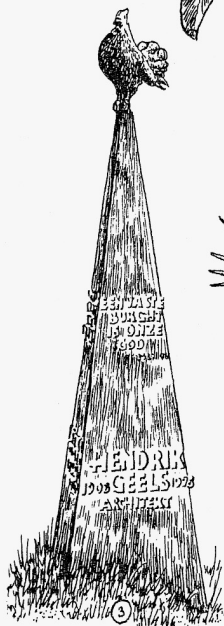
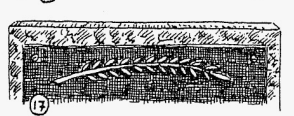
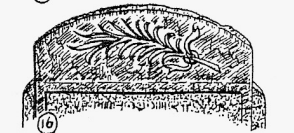
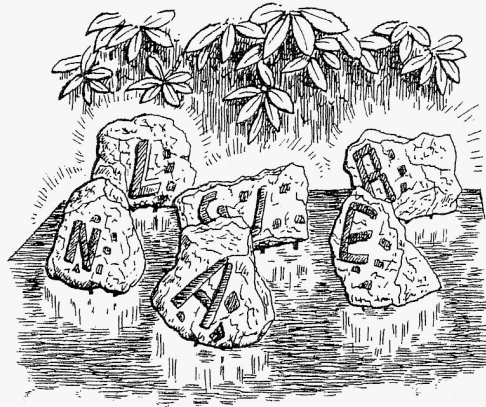
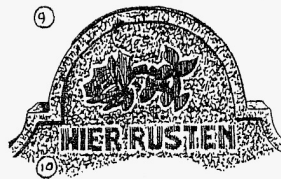
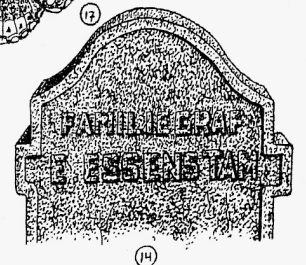
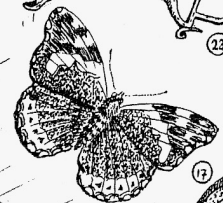

TEREBINTH

Gen. 3:19

Grafzorg en
Terebinth

IJsbeer op
begrafplaats

Telkens weer
botten

Geografie en
geweld

Graven op internet: Limburg als Terra Incognita

Soms stuit je tijdens het 'graven op internet' onverwacht op een bijzondere funeraire website. Ik was op zoek naar informatie over Sint-Pieter, een klein dorpje onder de rook van de ENCI ten zuiden van Maastricht. Het dorp en de kerk hebben in de 17de en 18de eeuw zwaar geleden onder het oorlogsgeweld tussen de Staat- sen, de Spanjaarden en de Fransen. De huidige kerk uit 1875 ligt op een helling van de Sint-Pietersberg en wordt omgeven door een groot kerkhof. De site biedt de bezoeker een virtuele rondleiding over het kerkhof. Alle graven zijn gefotografeerd en zo veel mogelijk voorzien van achtergrondinformatie. Ook geruimde graven zijn nog net op tijd vastgelegd. Het is een interessante site die de moeite waard is om eens rustig te bekijken. De grote gemeentelijke begraafplaats aan de Tongerseweg, waar vele bekende Maastrichtenaren hun laatste rustplaats vonden, beschikt helaas niet over een eigen site. Wel staat er op de site Dodenakkers.nl een artikel te lezen over Victor de Stuers (1843-1916), de grondlegger van de monumentenzorg in Nederland, die op deze begraafplaats werd begraven. Limburg is een beetje 'terra incognita' op het gebied van sites over begraafplaatsen en kerkhoven. Alleen op de site van de gemeente Roermond staat nog een verhaal te lezen over het Oude Kerkhof. In 1784 verbood keizer Jozef II van Oostenrijk, waartoe Roermond toen behoorde, het begraven van stoffelijke overschotten in kerken en kapellen. Toen Roermond door Frankrijk werd ingelijfd bleef het verbod van kracht. De eerste begrafenis op de dodenakker aan de Herkenboschweg vond plaats in 1785. Bijzonder op de begraafplaats zijn 'de handjes', het graf van de zoeaaf J.J. Küppers en het onlangs gerestaureerde graf van architect Pierre Cuypers (1827-1921). De site van de natuurbegraafplaats Bergerbos werd al eerder besproken. Misschien heb ik niet diep genoeg 'gegraven' en belangrijke sites over het hoofd gezien. Ik hoor (of lees) graag uw reactie.

Bartho Hendriksen
b.w.hendriksen@planet.nl

Links Kerkhof Sint-Pieter: www.breurhenket.com/kerkhof.htm
Victor de Stuers: www.dodenakkers.nl
Gemeente Roermond: www.roermond.nl/index9339.htm

FUNERAIRE VARIA

Voortdurend voorlichten

De Terebinth timmert al jaren aan de weg om het belang van funeraire cultuur onder de aandacht te brengen. Juist in het vakantieseizoen, als veel Nederlanders in het buitenland begraafplaatsen plegen te bekijken, luidt het Haagse CDA raadslid R. Smits de noodklok over de dreigende teloorgang van de graven van prominente Nederlanders in zijn gemeente. Volgens een bericht in *de Volkskrant* van 17 juli moet de gemeente volgens deze politicus voor het behoud ervan geld op tafel leggen. Deze hartenkreet steunt De Terebinth van harte. Den Haag is immers hofstad, regerings- en cultuurcentrum tegelijk met tal van graven van mensen uit de wereld van politiek, kunst en cultuur. Mede dank zij onze vereniging zijn over bijna elke Haagse begraafplaats wel publicaties verschenen, waarin het belang van de rustplaats, het groen en de gedenktekens uit de doeken wordt gedaan. Het besef is blijkbaar doorgedrongen, dat de gedenktekens van prominente Nederlanders deel uitmaken van het Haagse cultuurlandschap, hoe levend zal dit bewustzijn in de rest van Nederland dan wel zijn? Het onderwerp waarvoor De Terebinth zich sinds 1986 inzet, houdt ons voortdurend bezig. Politici en anderen, die aan de geldkraan zitten, wisselen nogal eens van plek. Eigenlijk is het net als met seksuele voorlichting. Aangezien er telkens jonge mensen volwassen worden, zullen de

ouderen iedere keer moeten vertellen over de bloemetjes en de bijtjes en de gevaren, die daarmee gepaard gaan. Hetzelfde geldt des te sterker voor het levenseinde, dat ten slotte geen populair onderwerp is, maar waar iedereen op een dag mee te maken krijgt. Dan zal menigeen nadenken over de wijze, waarop de herinnering zal voortleven. Daarom is het de taak van De Terebinth en andere funeraire kenniscentra voortdurend voorlichting te geven.

Wim Cappers

Nederlands Uitvaartmuseum

Het is bijna zo ver. Als alles volgens plan verloopt, opent het Nederlands Uitvaartmuseum (NUM) in het najaar zijn deuren. *Terebinth* is van plan aan deze gebeurtenis in december een themanummer te wijden. Op de website www.uitvaartmuseum.nl is te lezen, dat het museum nog vrijwilligers zoekt voor het museumcafé. Misschien is deze baan in dit nieuwe centrum voor funeraire cultuur wel iets voor één van onze leden.

Rectificatie

Een enkeling heeft de redactie attent gemaakt op een storende fout in het artikel 'Algemeen is voor iedereen'. Daarin stond twee keer vermeld, dat de weduwe Rost van Tonningen in Rhenen is begraven. Dat moet natuurlijk Rheden zijn. Excuses voor deze fout.

Wim Cappers

Inhoud

Tekeningen van de begraafplaats Vrede-oord in Schaarsbergen.

GRAVEN OP INTERNET / FUNERAIRE VARIA	34
MENS & PLEK	35
STICHTING GRAFZORG NEDERLAND	36
Hoe weet je zeker dat je grafrechten altijd worden verlengd? En kan een funerair monument voor altijd behouden blijven? Leon Bok beantwoordt een vraag uit de algemene vergadering.	
IJSBEREN	37
De Berlijnse ijsbeer Knut is een Duits troeteldier. Is het toeval dat dieren veel aandacht krijgen? Henk Kok vertelt, hoe een ijsbeer op een Valkenburgs graf terecht kwam.	
BOEKBESPREKINGEN	38
HET OLDEHOOFSTERKERKHOF VERLIEST ZIJN KERKHOF	40
Vorig jaar vond een kind in pas gestort zand menselijke botten. Ze bleken afkomstig te zijn van een kerkhof in Leeuwarden. Leon Bok beschrijft de ruiming van het Oldehoofsterkerkhof.	
RHENENS VELDEN VAN MARS	41
Oorlogen zijn van alle tijden. Sommige plaatsen hebben daarmee veel te maken gehad. Bouke Jagt laat zien, waarom in Rhenen veel oude en recente sporen van militair geweld te zien zijn.	
EXCURSIES	42
VERENIGINGSNIEUWS	44
GAST AAN HET WOORD / COLOFON	48

Mens & Plek 4

Wie het Parijse Père Lachaise of andere beroemde begraafplaatsen in het buitenland bezoekt, ziet daar regelmatig kunstenaars schilderen of tekenen. Zo niet Ben Speijdel. Hij is vooral te vinden op Nederlandse begraafplaatsen. Voor wie goed kijkt, is daar immers genoeg te zien.

Speijdel lijkt wel met de tekenpen in de hand te zijn geboren. Hij heeft van alles op papier vastgelegd: van gebouwen tot aan straatmeubilair. Hierbij ontsnapten zelfs putdeksels niet aan zijn aandacht. Alle objecten worden minutieus gedocumenteerd. Sinds hij in 1973 ontdekte, dat het graf van zijn moeder was geruimd, is hij ook op begraafplaatsen te vinden. Tegenwoordig maakt hij daar van 's ochtends vroeg tot 's avonds schetsen en dia's. Ook noteert hij de namen en data, die op de gedenktekens zijn te lezen. Thuis werkt hij de schetsen en dia's uit tot tekeningen.

Het resultaat is verrassend. In vergelijking met anderen maakt hij niet of nauwelijks impressionistische sfeerbeelden maar vooral realistische detailtekeningen. Hij haalt zijn onderwerpen bovendien uit hun context en geeft ze zo de volle aandacht. Door gedenktekens, symboliek, teksten en groen naast elkaar af te beelden worden vervolgens overeenkomsten en verschillen zichtbaar. Dank zij verwijzingen is de herkomst weer terug te vinden.

Zoals sommigen heden ten dage de zwarte lijkkooi boven de grijze rouwauto verkiezen, zo grijpt Ben Speijdel in het

Naam	Ben Speijdel
Leeftijd	63 jaar
Functie	rijkscartograaf/ historisch cartografisch pentekenaar van onder meer begraafplaatsen

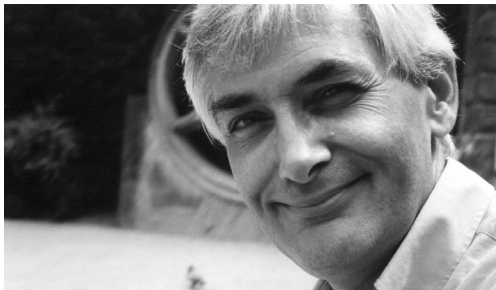
digitale tijdperk terug naar de bijna niet meer vertrouwde tekenpen. Zijn werk doet denken aan de prachtige tekeningen in familietijdschriften of de steendrukken dan wel tegeltableaus met een beeldverslag van succesvolle ondernemingen uit de tijd, dat de fotografie nog in de kinderschoenen stond. Dank zij deze methode van werken kan hij tegelijk aan alle objecten het volle pond geven. Getekend in zwartwit harmoniëren oude zerken moeiteloos met moderne gedenktekens.

Inmiddels is van zijn hand een boek over de hervormde begraafplaats Vrede-oord in Schaarsbergen verschenen. Dat wordt elders in dit nummer besproken. Momenteel werkt Ben Speijdel onder meer aan een boek over het Arnhemse Moscowa, dat volgend jaar 135 jaar bestaat. Dank zij deze publicatie, waarmee hij een jaar bezig is, zal ook van deze belangrijke begraafplaats een getekend beeldverslag ontstaan.

Wim Cappers

Stichting Grafzorg Nederland

Op de algemene vergadering in Hilversum werd een vraag gesteld over de Stichting Grafzorg Nederland. Wat doet deze organisatie en hoe verhoudt deze stichting zich tot De Terebinth? Mr. Willem van der Putten is directeur van Grafzorg Nederland en geeft desgevraagd antwoord op een aantal vragen.

Willem van der Putten

Zo kan allereerst de vraag worden gesteld waarom hij deze stichting heeft opgericht. Als juridisch adviseur had Van der Putten regelmatig te maken met stichtingen die familiegraven beheren. Ondeskundigheid, onderbezetting en weinig middelen voor onderhoud hadden enkele van die stichtingen in de problemen gebracht. Daarop ontstond het idee om de krachten te bundelen in een grotere stichting met voldoende draagkracht. Dat was ongeveer tien jaar geleden. Inmiddels is Grafzorg een landelijk opererende stichting die opkomt voor de belangen van ruim 4.000 graven. Voor veel van die graven is nu ook het probleem opgelost dat de kosten vaak hoger waren dan nodig was. Notarissen die grafrechten beheerden, rekenden jaarlijks hun kosten, wat soms tot de wanverhouding leidde dat er jaarlijks honderden guldens aan overheadkosten werd gemaakt, terwijl men slechts tien gulden aan de begraafplaats moest betalen.

Twee diensten

Grafzorg kan de zorg voor de graven voor vele decennia garanderen, doordat er niet enkele familiegraven worden beheerd, maar duizenden. Degenen die graven hebben ondergebracht bij de stichting hebben er belang bij dat de stichting blijft bestaan. Daarom is er ook een bestuur met daarin leden die zelf graven hebben ondergebracht bij de stichting.

Grafzorg levert twee diensten: gebruik maken van de fiscale mogelijkheden bij het aanschaffen van een nieuw graf en behoud van oude graven. De eerste optie is vooral interessant voor hen die een graf voor een langere termijn dan de gebruikelijke twintig jaar wensen. De tweede mogelijkheid is van belang voor hen die geen familie hebben die het recht wil overnemen. Op de algemene vergadering werd ook gevraagd hoe de doelen van Grafzorg zich verhouden met adviezen die beheerders krijgen om geen graven voor onbepaalde tijd uit te geven. Volgens Van der Putten maakt dit voor Grafzorg noch de beheerder iets uit. Grafzorg zorgt voor verlenging indien nodig, of dat nou om de tien jaar is, of na een langere periode. Dat gebeurt tegen de dan geldende tarieven. Als een begraafplaats wordt opgeheven, kan - als daarover tevoren afspraken zijn

gemaakt - een graf naar een andere begraafplaats worden overgebracht.

Het principe achter de stichting is vrij eenvoudig. Per graf worden middelen gereserveerd, afgestemd op het kostenniveau van de betreffende begraafplaats. De middelen gaan in één grote pot van diverse beleggingen bij gerenommeerde vermogensbeheerders. De stichting mikt op een veilig rendement van 2 procent boven het inflatieniveau. Het gezamenlijk rendement wordt naar rato bij de individuele graven bijgeschreven. Indien de winstdeling hoger uitvalt dan de kostenstijgingen van de begraafplaats, is er extra geld, waardoor het grafrecht nog enkele jaren extra verlengd kan worden. De belangstelling voor Grafzorg is mede te danken aan het feit dat de stichting veel goedkoper is dan wanneer men zo iets zelf regelt. Zo zijn de kosten van een graf bij Grafzorg voor onbepaalde tijd feitelijk lager dan de werkelijke kosten. Bij een graf voor honderd jaar zijn de kosten vaak 55 keer het gemiddelde jaarbedrag dat de begraafplaats rekt. Dit komt door de rente-op-rente effecten van het beheerde kapitaal. Dit voordeel speelt voor zowel bestaande graven als nieuwe graven, terwijl bij die laatste vaak ook nog eens de fiscale voordelen gelden. Het onderhoud aan het grafmonument zelf staat daar los van, want dat is afhankelijk van het soort monument. Als het grafmonument veel onderhoud nodig heeft, is de reservering sneller opgebruikt, dus laten veel mensen hun grafmonument voor de overdracht in orde brengen. Grafzorg besteedt het onderhoud uit aan derden en kiest daartoe lokale bedrijven. Meestal worden er twee of meer offertes opgevraagd.

Monumentenzorg

Waar vinden Grafzorg en De Terebinth elkaar? Hoewel behoud van monumenten op graven volgens Van der Putten niet de primaire drijfveer is voor Grafzorg - dat is de instandhouding van het graf zelf - kan het wel via de stichting bewerkstelligd worden. Maar Grafzorg richt zich op noodzakelijke reparaties van een monument over vijftig of honderd jaar, niet op het actuele onderhoud dat mensen zelf kunnen doen. Wel regelt Grafzorg schoonmaak en onderhoud voor lange periodes en dan kan dat natuurlijk ook nu ingaan. Maar Grafzorg doet meer. Incidenteel verleent de stichting ook subsidies. Dat kan zijn voor boeken over funeraire cultuur of voor congressen en vergelijkbare initiatieven. Concreet onderhoud van bijzondere grafmonumenten subsidieert men niet, dat zou de omgekeerde wereld zijn. Een verzekeraar subsidieert ook geen onverzekerden. Grafzorg Nederland is te bereiken via 070-5112808 of info@grafzorg.nl

Leon Bok

Ijsberen

In 1974 verscheen in diverse kranten in Nederland van mijn hand het artikel 'Grafstenen, het archief van een volk'. Daarin besteedde ik onder meer aandacht aan een bijzondere grafsteen op de gemeentelijke begraafplaats te Valkenburg. Op dit gedenkteken voor leeuwentemmer Willy Hagenbeck is namelijk een ijsbeer afgebeeld. Naar aanleiding van deze publicatie werd ik uitgenodigd door zijn weduwe Eugenie Hagenbeck.

Ontvangen in haar villa, gelegen op de Cauberg in de vroegere dierentuin en dressuurschool Klant, werd ik door de butler die vergezeld was van twee grote herdershonden in haar salon ontvangen. De gehele salon hing vol met schilderijen, er waren foto's te zien en vitrines hingen vol met onderscheidingen van praktisch alle staatshoofden en koningen ter wereld. Mevrouw Hagenbeck was een kleine pittige vrouw met scherpe ogen die mij doordringend opnam. Gelukkig had ik een mooie bos bloemen voor haar meegenomen.

Circusartiest

Zij wilde eerst alles van mij weten, doch toen ik haar vertelde dat ik vroeger als kind clown of leeuwentemmer had willen worden, begon ze hartelijk te lachen: het ijs was gebroken. Zij had mij willen spreken, omdat in het over geheel Nederland verspreide artikel stond, dat haar man Willy Georg Hagenbeck met een groep van tachtig ijsberen door Rusland had gereisd en opgetreden, terwijl het er maar vijftig waren geweest. Zij vond dat in deze de waarheid moest worden geschreven naast de vele, in haar ogen ondeugdelijke, verhalen over Hagenbeck. Haar levensverhaal heb ik 's nachts op mijn hotelkamer in een schrift vastgelegd. Het zou kunnen dienen voor een roman of film.

Geboren in een vooraanstaande Brabantse familie, vluchtte zij als jong meisje uit het klooster en trouwde de eerste de beste man die zij aardig vond. Na een jaar had zij een zoon, na twee jaar scheidde zij van deze man. Jaren later trof zij de vrijgezel Willy Georg Hagenbeck uit Hamburg. Hij was een forse man, een statige houding en een doordringende blik. Willy's vader en broer hadden een dressuurschool en een dierentuin in Hamburg. Dit is een verhaal apart. Eugenie was katholiek, Willy was Luthers, doch het klikte voortreffelijk. Zij trouwden en Hagenbeck nam de zoon van zijn vrouw aan als eigen kind. Tot haar grote verdriet hebben zij samen geen kinderen gekregen. Willy hield van dieren en mevrouw Hagenbeck vertelde mij dat haar man nog nooit een dier had bedreigd of geslagen. Hij sprak de dieren rustig toe en keek ze recht in de ogen. Hij ging ongewapend een kooi binnen en zelfs leeuwen en tijgers gingen voor hem op de grond liggen en likten zijn hand. Deze methode van liefde in plaats van dwang paste hij toe in het circus en in de dressuurschool op de Cauberg in Valkenburg, die hij samen met zijn stiefzoon had. De dressuurschool

van Erie Klant en Willy Hagenbeck was wereld beroemd. De leeuwen, die in een film als Quo Vadis op bevel van keizer Nero in het Circus de christenen moesten verscheuren, waren van Hagenbeck. Het echtpaar Hagenbeck was bij de filmopnamen in Rome aanwezig en trots vertelde zij mij dat geen van de spelers ook maar een schrammetje had opgelopen. Hoewel Luthers van geloof, ontving Hagenbeck al voor 1940 als niet katholiek een hoge pauselijke onderscheiding. Hij was de eerste die op zondagmorgen voor de, meestal katholieke, artiesten een mis liet opdragen in de nog lege arena. Uit eigen middelen betaalde hij de geestelijke. Willy Hagenbeck stierf op 12 mei 1965 op zijn landgoed te Brugge bij Hannover.

Ijsbeer op het graf

Van een tweede gesprek met mevrouw Hagenbeck is niets meer gekomen hoewel dit wel de bedoeling was. Haar dood was ons te vlug af. Voor enige jaren was ik nog een keer bij het graf met de ijsbeer op volgens mij de mooiste begraafplaats van Nederland. Een monument gaat voor je leven wanneer je de geschiedenis er van kent. Inderdaad, grafstenen zijn het archief van een volk.

Henk Kok

Ijsbeer op graf Hagenbeck.

Tot wij niet meer zijn

Dit boek gaat over dood en begraven, maar beperkt zich niet tot dodenakkers. Doelstelling van de redacteuren was een zo breed mogelijk beeld van het onderwerp te geven. Dat is gelukt. Grafpalen, houtsnijwerk, rouwborden, kerkhoven en begraafplaatsen, haarwerk, het begrafenismaal, een hondengraf, de Stichting Oude Groninger Kerken, de redding van twee grafzerken, rouwadvertenties, oude en moderne grafmonumenten, sterven voor het vaderland, academische rouw, familiebegraafplaatsen op eigen grond, een eigentijdse design rouwkamer, een begrafenisvereniging en een grote hoeveelheid grafdichten volgen elkaar in snel tempo op.

Op het houtsnijwerk van preekstoelen prijken doodskoppen of staat een putto bellen te blazen: verwijzingen naar de kortstondigheid van het leven. Het dorpje Doodstil heeft zijn naam aan de dood te danken, maar op een ander manier dan je zou denken. De lijkmaaltijden in de eerste helft van de 18de eeuw waren overvloedig en royaal besprenkeld met bier, jenever en brandewijn, maar in 1885 bleef het bij een kop thee en een glas wijn. 'Wij allen wensen/hartlijk dat/zijn plaats zij/ in de hemelstad' vermeldt een twaalfregelig grafdicht uit 1884 op een zerk van Mentko Venhuis. Op de steen van de in 2003 overleden dichter C.O. Jellema staat een citaat van drie regels uit eigen werk: 'En wij zijn hier/ om het te noemen/ tot wij niet meer zijn'. Groninger dichters bezongen in de eerste helft van de 19de eeuw op gezwollen toon de heldendood, het sterven uit liefde voor het vaderland: 'Daar staat de leeuw! wie zal hem deren?/ Fier, nog in 't aanzien van den dood.'

Academische rouw is een onderwerp dat je niet vaak aantreft in een dergelijk boek. IJnte Botke en Herman Maring gaan in op verschillende manieren waarop een academicus herdacht werd: door middel van een declamatorium, een gedachtenisprent en een herdenkingsrede. Na het verlies van twee leden van de studentenvereniging Vindicat atque Polit in 1816 werd het in onbruik geraakte funus academicum weer ingesteld. De sociëteit was omfloerst met festoenen van zwart laken en crêpe met verzilverde doodshoofden aan weerszijden van een geschilderde grafnaald. Tot ver in de 20ste eeuw werd het sociëteitsgebouw bij sterfgevallen in rouwdraperieën gekleed.

Eén van de langste artikelen is gewijd aan de familiebegraafplaatsen in het Groninger land. Vooral boerenfamilies lieten een grafkelder op eigen erf aanleggen, de adel koos voor een grafplaats op een bestaande dodenakker. Telgen van de joodse families Gerzon en Hildesheim zwierven in de 19de en 20ste eeuw over de aardbol. Grafstenen op enkele joodse begraafplaatsen in Groningen brengen hun verhalen boven. Veendams oude kerkhof heeft op 9 september 2005 haar beroemdste inwoner teruggehaald uit Voorburg waar hij overleden was: Antony Winkler Prins, de man van Nederlands eerste encyclopedie.

Doodstil zou je kunnen omschrijven als een encyclopedie van de dood in Groningen. Maar deze is niet volledig zon-

der dat het overige materiaal dat de samenstellers binnen kregen in een of meer volgende delen is ondergebracht.

Rita Hulsman

IJ. Botke; H. Maring en C. Peppelenbos, ed. *Doodstil. Dood en begraven in Groningen* (Groningen: Uitgeverij kleine Uil, 2007, ISBN 978-90-77487-41-9, 168 blz., € 20,00)

Tekening in een begraafplaats

Vandaag de dag verschijnen er over tal van kerkhoven en begraafplaatsen boeken die verluchtigd zijn met foto's. Zo krijgen we steeds meer zicht op de geschiedenis van de laatste rustplaats.

Deze publicatie over de hervormde begraafplaats Vredeoord te Schaarsbergen is in de eerste plaats een kijkboek. Tekenaar Ben Speijdel, die in de rubriek Mens & Plek van dit nummer wordt geïntroduceerd, legt met een voorliefde voor realistische details gedenktekens, planten, dieren en symbolen vast. Daaraan voegt hij een handgeschreven uitleg en verwijzingen toe. Dit levert een prachtig en leerzaam boek op, dat het resultaat is van monnikenwerk.

De publicatie geeft eerst een overzicht van de omgeving van de begraafplaats in de vorm van de hervormde kerk, de pastorie, de kosterwoning, het kerkelijke centrum, het koetshuis, de muziekkoepeel, de school met de bijbel en arbeidershuisjes. Binnen deze cultuurhistorische setting komt vervolgens de begraafplaats aan bod. Het was baron W.G. Brantsen, die onder meer de grond voor de in 1873 geopende begraafplaats schonk.

Daarna geeft het boek een getekend beeld van de grafkelder van de familie Brantsen, het baarhuis, verschillende typen liggende en staande stenen, diverse planten en de gedenktekens voor de diaconessen op de begraafplaats en in de kloostertuin. Op veel bladzijden zijn daarnaast doorkijkjes of vogeltjes afgebeeld, die op Vredeoord zijn te zien, en spreuken en familienamen, die op de gedenktekens zijn te lezen. Zo zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen de objecten goed te bekijken. Het boek sluit af met een overzicht van alle mensen, die op Vredeoord hun laatste rustplaats kregen. Een losse plattegrond met aanduiding van de uitbreidingen en alle graven completeert de uitgave.

Deze publicatie is een kijk- en leesboek, dat met veel liefde is gemaakt. Door niet te fotograferen maar te tekenen is Speijdel in staat meer objecten en vooral meer details te tonen. Terwijl wij inmiddels vertrouwd zijn geraakt

met snel geschoten digitale foto's, laten deze zorgvuldig gemaakte en goed geordende tekeningen ons op een bijna vergeten wijze naar funeraire cultuur kijken. Dan zien we wellicht op een nieuwe manier tekening in een begraafplaats.

Wim Cappers

B. Speijdel, *Schaarsbergen. Een pad naar een vredig oord!* (Arnhem: Uitgave in eigen beheer, 2007, 81 blz., € 23,00 inclusief verzendkosten overmaken op girorekening 4218011 van B. Speijdel te Arnhem)

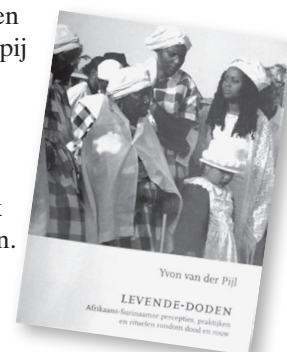
Afrikaans-Surinaamse praktijken rondom sterven, begraven en rouw

Yvon van der Pijl, cultureel antropologe, verbleef in 1999 en 2000 in Suriname en deed in de hoofdstad Paramaribo voor haar proefschrift gedetailleerd kwalitatief onderzoek onder de nazaten van slaven uit Afrika, de Creolen en de zogenoemde bosnegers, de Marrons. In tegenstelling tot traditionele antropologen met hun vaak wat vreemde, verwrongen aandacht voor doodsculturen, richtte zij haar onderzoek vooral op natuurlijke sterfgevallen. Uitvaarten van slachtoffers van geweld, ziekte of zelfdoding stonden bij haar op de tweede plaats. Eindelijk dus antropologische aandacht voor doorsnee praktijken in plaats van exotische rituelen rond de dood. Een tweede gelukkige benadering binnen haar onderzoek is dat zij de laatste *rite de passage* breed invult. Niet alleen de stervende op weg naar het hiernamaals maar ook de nabestaande die bijvoorbeeld weduwe wordt, krijgen aandacht. Beiden passeren een drempel, maken een overtocht en ondergaan een status- of identiteitsverandering. Via thanatografieën zoals zij haar beschrijvingen op basis van interviews noemt, krijgt de lezer een gedetailleerd beeld van de praktijk van sterven, van afleggen en ter aarde stelling tot en met de geritualiseerde gewoonten in de rouwperiode. Het Nederlands koloniale bewind in Suriname liet diepe sporen achter. Niet alleen in het dagelijkse leven van de slaven, ook op zondag gold de wet van de plantagehouder.

Zeden en gewoontes van de Afro-Surinamers veranderden en hun wintigeloof ging ondergronds. In de multireligieuze en multi-etnische Surinaamse samenleving beïnvloeden culturen elkaar voortdurend, ook nu nog. En het is interessant te ontdekken hoe ondanks de modernisering binnen de Afro-Surinaamse gemeenschap elementaire rituele handelingen gericht op het zielenheil van de overledene en op het delen van smart van de rouwendenden zich staande hebben gehouden. Er is zelfs sprake van een terugkeer van tradities in de uitvaart. Na lezing vraag ik mij af wat Nederland van de inhoud van dit boek kan leren. Wij leven eveneens in een multiculturele maatschappij en ook hier beïnvloeden culturen elkaar. Mocht ooit een antropoloog onderzoek willen doen naar Turks- of Marokkaans-Nederlandse praktijken rondom sterven, begraven en rouw, laat de integere aanpak van Yvon van der Pijl tot voorbeeld dienen.

Jannes H. Mulder

Y. van der Pijl, *Levende – doden. Afrikaans – Surinaamse percepties, praktijken en ritueel rondom dood en rouw*. Bronnen voor de Studie van Suriname (Amsterdam: IBS/Rozenberg Publishers, 2007, ISBN 978-90-5170-923-0, 592 blz., € 44,50)

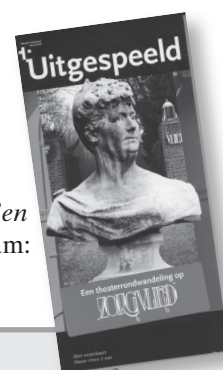

Eerbetoen

Ooit maakten ze furore in het circus, het theater, de opera, de revue of het cabaret. Nu zijn ze uitgespeeld. Om de herinnering aan deze artiesten levend te houden, heeft het Theater Instituut Nederland een rondwandeling over de Amsterdamse begraafplaats Zorgvlied uitgebracht. De tocht voert langs veertien graven van belangrijke theatermakers, onder wie Oscar Carré en Annie M.G. Schmidt. In het gidsje is informatie opgenomen over hun carrière en hun uitvaartplechtigheid. Van 31 anderen zijn alleen de graven aangegeven.

Rita Hulsmann

R. Burgering en M. Polman, ed., *Uitgespeeld. Een theaterrondwandeling op Zorgvlied*. (Amsterdam: Theater Instituut Nederland, 28 blz., € 2,00)

Leestips

J. Enklaar, ed., *Balsemen, thanatopraxi & koelen. Historie, praktische toepassingen en alternatieve methoden*. Thema-reeks Uitvaart Media (Den Haag: Uitvaart Media, 2007, ISBN 978-90-809036-2-3, 88 blz., € 14,40)

R.P.M. Rhoen, ed., *Waar Zeist zijn doden begroef*. 2. dln. (Zeist: Stichting voor Instandhouding en Ontwikkeling van de Oude Algemene Begraafplaats Zeist 'De Kleine en de Groote', 2006, ISBN 13-978-90-81116-31-2 en 13-978-90-81116-32-0, 49 en 67 blz., € 10,00 exclusief verzendkosten)

W. van der Sanden, *Reuzenstenen op de es. De hunebedden van Rolde* (Zwolle: Waanders Uitgevers, 2007, ISBN 978-90-400-8367-9, 224 blz., € 19,95)

P. Wiercx; B. Loonen; J. van Gils en Th. Kemmeren, ed., *De laatste eer. De begraafplaatsen in Goirle door de tijden heen* (Goirle: Stichting Begraafplaatsen Goirle, 2005, ISBN 90-9019597-1, 182 blz., € 13,50 inclusief verzendkosten te bestellen via www.gbg.nl)

Het Oldehoofsterkerkhof verliest zijn kerkhof

Een webcam op een kerkhof? Via <http://oldehovecam.trezoar.nl/> kan iedereen een kijkje nemen op het Oldehoofsterkerkhof in Leeuwarden. Het filmpje toont een plein waar stevig gewerkt wordt. Eeuwenlang lag hier een kerkhof en nu kan men, tot ver onder de diepte waar ooit de doden rusten, parkeren. Archeologisch onderzoek bracht niet alleen aanwijzingen naar boven uit de Romeinse tijd, maar ook veel resten van het kerkhof.

Het gebied waarin het kerkhof lag was onderdeel van een grote terp die al in de Romeinse tijd ontstond. Er zijn sporen gevonden van een vroege bewoning en na een onderbreking wijzen resten uit de 5de eeuw op met plaggen gebouwde huizen. Rond de 9de of 10de eeuw werd hier een kerk gebouwd. Deze was gewijd aan St. Vitus en de bewoners begroeven al snel hun doden in en rond de kerk. Door de bouw van het godshuis moesten de bewoners van de terp verhuizen naar andere terpen. Hieruit is uiteindelijk Leeuwarden ontstaan.

Ruiming van het Oldehoofsterkerkhof.

Sloop kerk

In de eerste helft van de 16de eeuw leek de kerk een grootse toekomst tegemoet te gaan. Men bouwde een nieuwe toren en ook de kerk zou flink vergroot worden. Toen Leeuwarden betrokken raakte bij de godsdienstconflicten, keerde het tij. In 1564 kreeg Leeuwarden nog wel een bisschop, maar het stadsbestuur gaf twee jaar later toestemming om de St. Vitus in te richten voor de hervormde leer. Het jaar daarop werd de kerk echter weer in gebruik genomen voor de katholieke dienst en in 1569 werd de kerk zelfs tot kathedraal gewijd. Daarna ging het

echter bergafwaarts. De stad ging definitief over naar het nieuwe geloof en twee stormen binnen korte tijd lieten weinig over van de kathedraal. In 1595 werd het dak van de kerk afgebroken en bleven alleen de muren en de inmiddels scheef gezakte toren de Oldehove overeind staan. Tussen de muren van het schip en daarbuiten ging men gewoon door met begraven.

In 1706 liet het stadsbestuur de muurrestanten vervangen door lindebomen. Verder werden alle graven die niet met zerken waren gedekt bevoerd met bakstenen. Halverwege de 18de eeuw werd het hele kerkhof opgehoogd en enkele decennia later werd besloten om het geheel met gele klinkers te bevoeren. Toen het begraven binnen de bebouwde kom vanaf 1829 werd verboden, verzocht de stad het Oldehoofsterkerkhof te mogen behouden, maar dit verzoek werd afgewezen. Daarop werd besloten een nieuwe begraafplaats aan te leggen op de terp Fiswerd ten noorden van de Spanjaardslaan. Op 3 juli 1833 werd voor het laatst op het Oldehoofsterkerkhof begraven.

Ruiming kerkhof

Daarna raakte het kerkhof in verval. In 1837-1838 werden alle nog aanwezige grafzerken verwijderd en veranderde het kerkhof in een plantsoen. Daarbij werd ook het knekelhuis naast de Oldehove gesloopt.

In 1862 kreeg het oostelijk deel van het kerkhof een andere bestemming. Hier werd een armenschool gebouwd, die tot 1933 dienst deed, de laatste jaren als schippers-school. Van 1933 tot 1968 werd het kerkhof gebruikt als bodeterrein, waarna het werd ingericht als parkeerplaats. Bij al die wijzigingen werd het kerkhof deels afgegraven, waarbij bergen schedels, beenderen en oude grafzerken aan de oppervlakte kwamen. In 1968 groeven archeologen de fundamenteën van twee kerken op en wederom werden grafmonumenten, sarcofagen en andere herinneringen aan het kerkhof gevonden.

Eind 2004 zette men de eerste schop in de grond voor de nieuwe parkeergarage. Bij het archeologisch onderzoek werden de restanten van het laat middeleeuwse grafveld niet onderzocht. De nadruk lag op de ontstaansgeschiedenis van de terpenreeks op deze plek. Bij de graafwerkzaamheden stuitte men ook nu weer op grafkelders en grote hoeveelheden beenderen. Eind 2006 konden de eerste auto's geparkeerd worden op de plek waar eeuwen lang Leeuwarders hun laatste rustplaats vonden.

Leon Bok

Rhenens velden van Mars

Behalve zerken in de Cunerakerk en begraafplaatsen aan de Herenstraat en de Achterbergsestraatweg kent Rhenen enkele rustplaatsen met een militaire achtergrond. Landelijk bekend is natuurlijk het Militair Ereveld Grebbeberg, dat aan het begin van de Tweede Wereldoorlog is aangelegd. Maar ook zijn in de buurt van Rhenen Frankische en Engelse grafvelden aangetroffen. Rhenen ligt immers op een plek, die van groot militair belang is.

Ligging

Rhenen ontstond bezuiden de Utrechtse Heuvelrug. Deze stuwwal is gevormd door gletsjers in de ijstijd. Stromend langs de steile hellingen vloeit de Grift in de Neder Rijn. Rhenen ligt bovendien op de grens van Gelderland en Utrecht en geeft zo toegang tot het belangrijke Holland. Bij de westgrens van de bebouwde kom liggen meer dan 120 Frankische graven uit de 4de tot en met de 8ste eeuw. Er wordt gezegd dat het rijke Frankische families waren. Maar een grimmiger mogelijkheid doemt op. De grafgraven bleken vaak te bestaan uit wapenrustingen en duiden op oorlogsgeweld.

Oorlog

In 1794 arriveerden over de weg en het water gewonde en zieke huursoldaten. Het waren vooral Engelsen uit het regiment van York, maar ook Franse monarchisten. Zij hadden tevergeefs geprobeerd het revolutionaire Franse leger bij de grote rivieren tegen te houden. Drieduizend stierven onder erbarmelijke omstandigheden en kwamen in massagraven in de uiterwaarden naast het veer te rusten. Die plaats werd het Engelse kerkhof genoemd. Tijdens rioleringswerkzaamheden in 1979 stuitte men op veertien skeletten. Geen gedenkteken herinnert aan die massagraven in het weiland, waar tot 1939 de paardenmarkt werd gehouden, jarenlang een woonwagenkamp stond en in 2007 de kermis wordt gehouden.

Dat is anders op de Grebbeberg. Nadat de Duitsers door de Grebbelinie waren gebroken en Nederland op 14 mei 1940 had gecapituleerd, legden de Duitsers daar een begraafplaats aan in het beukenbos. Daar werden zowel Duitse als Nederlandse gesneuvelden begraven. Inwoners van Rhenen moesten helpen met het delven van graven. Op 20 mei vond voorlopig de laatste begrafenis plaats. Er lagen honderden Nederlandse en Duitse gesneuvelden begraven. Daarna volgde de overdracht van de begraafplaats aan de burgemeester.

Na de Tweede Wereldoorlog werden de Duitse gesneuvelden herbegraven op de Duitse militaire begraafplaats te Ysselsteyn. In 1952 is het beheer van de begraafplaats op de Grebbeberg overgedragen aan de Oorlogsgravenstichting.

De begraafplaats werd al snel druk bezocht. Twee zondagen na de overdracht in augustus 1940 moest de burgervader van Rhenen al speciale maatregelen afkondigen vanwege de toeloop. Tienduizenden bezoekers kwamen er op af. Al gauw was het ereveld een ratjetoe van uiteenlopende monumentjes geworden. In Rhenen herhaalde zich een ontwikkeling, die in Duitsland had geleid tot de roemruchte Friedhofsreformbewegung. Daar maakte men

Kermis op het voormalige Engelse grafveld.

na de Eerste Wereldoorlog en de enorme inflatie van de nood een deugd om tot uniformiteit in de vormgeving van militaire gedenktekens te komen. Dat gebeurde met veel retoriek, want de breuk met de traditie was groot. 'Wir Massenmenschen brauchen Typen', schreef tuinarchitect L. Migge en 'Schon Ordnung ist Schönheit', preekte architect H. Grässel. Er zijn enkele monumentale en vele saaie begraafplaatsen aan te danken. Op de Grebbeberg bracht de uniformering van gedenktekens een grote verbetering. In 1967 werden witte stèles geplaatst die nu de rijen van het ereveld vormen.

En vrede

Van vrede getuigen de grafzerken voor notabelen in de Cunerakerk en op de begraafplaats aan de Herenstraat. Zij beoogen de status van hoofdofficier H. Smisjaert, overleden in 1770 en apotheker en burgemeester G.J. Roghair, gestorven in 1906, uit te drukken. De begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg laat zien, hoe de wildgroei aan individueel vormgegeven gedenktekens ook hier plaats maakte voor 20ste-eeuwse soberheid via een rechthoekige indeling rond het centrum.

Ondanks deze vredige begraafplaatsen blijft Rhenen vooral bekend vanwege de militaire begraafplaats op de Grebbeberg. Deze graven van de gesneuvelden herinneren ons eraan, dat Rhenen nog in een recent verleden een belangrijk slagveld is geweest, waar de oorlogsgod Mars rondwaarde.

Bouke Jagt

Excursie Heemskerk en Beverwijk

In Heemskerk bezoeken we de oude dorpskerk uit 1316 met het daarbij behorende kerkhof waarop een dertigtal historische graven te vinden is waarvan de oudste dateert uit 1467. Daarna gaan we naar de bijzondere grafheuvels op de nieuwe gemeentelijke begraafplaats Eikenhof uit 1976. Ten slotte brengen we een bezoek aan de unieke, in het duinlandschap aangelegde begraafplaats Duinrust uit 1907 te Beverwijk.

Datum zaterdag 22 september 2007
Plaats Nederlands-hervormd kerk, Kerkplein 1 in Heemskerk
Kosten € 5,00. Gelieve dit bedrag bij aankomst contant en liefst gepast te betalen. Deelnemers die geen lid zijn van De Terebinth betalen € 2,00 extra

Programma

10.00 uur ontvangst met koffie Cafeteria Family Kerkplein tegenover de Dorpskerk
 10.30 uur bezoek aan de dorpskerk en rondleiding over het kerkhof door Beerend Wietsma. De oude klok uit 1464 zal voor u luiden!
 11.00 uur vertrek naar de aula van de begraafplaats Eikenhof. Rondleidingen zullen hier verzorgd worden door de beheerders Rob van Westbroek en Aad Beentjes
 12.00 uur vertrek naar de aula van begraafplaats Duinrust in Beverwijk waar ons een lunch wordt aangeboden
 13.30 uur rondleiding over de begraafplaats door de beheerders Ton de Ruyter en Mark Haije
 15.30 uur einde excursie

Aanmelden voor 15 september bij Anne Marie van der Wal, telefoon: 038-4544228 of e-mail: harm.wal@planet.nl
 U krijgt altijd bevestiging van ontvangst. Bij opgave alstublieft vermelden of u met openbaar vervoer of per auto komt. Bij verhindering Anne Marie hiervan zo spoedig mogelijk in kennis stellen

Deelnemers maximaal dertig personen

Organisatie Beerend Wietsma en Pierre Janssens. Telefoon: 0251-233180 en op de excursiedag: 06-53287375

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.org én

www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

Op onze sites bieden wij onafhankelijke informatie over de uitvaart. Bezoekers (inmiddels meer dan 500.000 per jaar) kunnen o.a. via onze uitvaart-encyclopedie informatie vinden over tal van zaken rondom een

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en informeren.

uitvaart. Voor een aantal onderwerpen hebben we gespecialiseerde sites gemaakt. Kijk op onze 4 internetsites (de www-adressen staan hierboven).

Adverteren:

In de adressengids vanaf 65,- euro p.j. Vermelding en een link op de Homepage vanaf 95,- euro per jaar.

Uniek is dat u **via deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden

Rhenen

Op zaterdag 07-07-07, een populaire datum voor bruiloften, feesten en partijen, vond de excursie in Rhenen plaats. Onder de deelnemers op de enige zonnige dag tussen etmalen regen en onweer bevond zich Henk van Laar, onze coördinator van het Terebinthbureau en als beheerder van de gemeentelijke begraafplaatsen in Rhenen één van de rondleiders.

Met lid van de excursiecommissie Anne Marie van der Wal ontving hij wethouder E. van den Bosch-Van der Heide, die de deelnemers aan het begin van de excursie toesprak. Zij kondigde aan dat op de Larikshof een natuurbegraafplaats zou worden gerealiseerd. Hans Blankestijn hield vervolgens een inleiding. Hij kon daarbij putten uit het mede door hem geschreven boek *Begraven in Rhenen*, dat in ons maantnummer is aangeprezen. De eerste gang was naar het plantsoen in de Herenstraat. Hier lag ooit de eerste algemene begraafplaats van Rhenen. Nadat in 1896 de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg was geopend, verviel de dodenakker aan de Herenstraat. Na een sanering in 1968 rest slechts een plantsoen met enkele graven. Zo kan tegenwoordig gelukkig nog de zerk van dominee S. Gorter, vader van de grote dichter, worden bewonderd.

Henk van Laar (rechts) en de beheerder van de militaire begraafplaats op de Grebbeberg.

Daarna bezocht het gezelschap het militaire ereveld op de Grebbeberg, waarop elders in dit nummer wordt ingegaan. Het Nationaal Legermonument van de Raedeckers was stemmingsvol als altijd. Van het voormalige imposante beukenbos zijn maar een paar exemplaren over. Teus van Rijn die vlak voor zijn pensionering staat - hij kwam in 1972 in dienst bij de Oorlogsgravenstichting die de militaire begraafplaats sinds 1952 beheert - voorspelde dat er over tien jaar geen enkele beuk meer over zal zijn. Na de uitstekende lunch in het gemeentehuis begaf het opgewekte gezelschap zich naar de Achterbergsestraatweg. Op deze begraafplaats van 1896 worden geen nieuwe graven uitgegeven. In 2020 zal het een park worden. De indeling is strak. Bij de grafkelders valt die voor Cornelis Willem Ouwehand op, de stichter van het bekende Die-

Nationaal Legermonument.

renpark, dat naast de militaire begraafplaats ligt. Uniek zijn in de achterste velden dunne metalen naamplaten die in lettertype en kleuren aan nummerborden van auto's doen denken.

De dag werd besloten met een bezoek aan de Larikshof. Sinds 1980 worden daar inwoners uit Rhenen begraven op deze bosbegravingplaats die zich vergeleken bij de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg kenmerkt door slingerende paden en heesters. Er staat een mooi columbarium, onder de zerken bevindt zich een bijzonder exemplaar: er is een videoschermje op te zien. Na het bevestigen van de accu lichten enige foto's van de overledene op. Navolging hiervan wordt overwogen bij enkele grafmonumenten van beroemde Nederlanders. Met koffie, maar zonder cake, werd deze geslaagde dag in de aula besloten.

Bouke Jagt

De digizerk op de Larikshof.

Van de bestuurstafel januari-juli 2007

Het bestuur vergaderde op 19 februari, 12 maart, 23 mei en 4 juli. De volgende bestuursvergaderingen zijn op 23 augustus en 4 oktober. Op laatstgenoemde datum is ook weer een overleg met een vertegenwoordiging van de diverse commissies gepland.

Daarnaast kwam het dagelijks bestuur op 24 april bijeen en was er op 4 juli het halfjaarlijkse overleg met de redactie van het tijdschrift *Terebinth*.

Voorzitter Willem van Dijk en secretaris José Hageman hebben met twee aspirant bestuursleden gesprekken gevoerd, die inmiddels de vergaderingen bijwonen. Met een derde aspirant bestuurslid spreekt de secretaris de derde week van juli.

Het is verheugend om te constateren dat zowel het laatste aspirant bestuurslid als de kandidaat voor de functie van eindredacteur van het tijdschrift zich heeft aangemeld via de website.

Willem van Dijk, Leon Bok en José Hageman bespraken op 15 maart met de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB) de opstelling van bisdommen, parochies en gemeenten aangaande het ruimen, het bijhouden van de begraafplaatsadministratie en het ontwikkelen van een gezamenlijke visie op het hergebruik van grafkelders en monumenten.

Willem van Dijk coördineerde de bemensing van de stand op de restauratiebeurs in Den Bosch van 19 tot en met 21 april. Het is plezierig te constateren dat de regiocoördinatoren Laura Fokkema, Wim Vlaanderen en Ada Wille hem konden assisteren.

Het bestuur heeft in zijn vergadering van 23 mei geconstateerd dat de kosten en opbrengsten van deelname aan zo'n beurs niet tegen elkaar opwegen. We doen voortaan alleen mee aan de vierjaarlijkse uitvaartbeurs, die in 2008 in Gorinchem zal plaatsvinden.

Met een klein bestuur en een gedecimeerde excursiecommissie viel het te verzetten werk voor en na de algemene vergadering niet mee. De excursies in Utrecht en Rhenen konden tot stand komen via werkrelaties van Willem van Dijk respectievelijk Henk van Laar. Gelukkig is er nu weer een voltallige excursiecommissie die het programma volgend jaar kan invullen.

Het bestuur heeft op 4 juli besloten dat zij die geen lid zijn van De Terebinth en aan een excursie willen deelnemen, voortaan € 2,00 extra moeten betalen. Onder leden verstaat het bestuur mensen die hun lidmaatschap hebben betaald.

Op 11 januari spraken Leon Bok en Wim Cappers met de Walburg Pers over de uitgave van een boek over funeraire cultuur. Op 26 juli had een vervolgesprek plaats. Peter Faase heeft als penningmeester al heel wat uurtjes besteed aan het boeken van de financiële gegevens en het samenstellen van jaarrekeningen, balansen en de geconsolideerde balans. We hopen het resultaat dit jaar nog aan de leden te kunnen presenteren na controle door de kascommissie. Het bestuur is voornemens in het najaar een lezing te organiseren met voorafgaand een

korte algemene vergadering voor het vaststellen van de jaarrekening 2006 en de begroting 2007. Wij zullen de leden hiervan via een aparte mailing op de hoogte houden. De boeken van de vereniging, welke het Nederlands Uitvaartmuseum (NUM) nog niet tot zijn beschikking had, zijn in bruikleen overgedragen. Het restant willen wij volgend jaar in een op de algemene vergadering te organiseren boekenveiling inbrengen. De opbrengst is dan voor de vereniging. Het bestuur hoopt dat vele leden vast eens in hun boekenkast kijken: wie weet is er nog het een en ander in te brengen op deze veiling. Yt Stoker, Bartho Hendriksen en Antoine Fonville verzorgden de actualisering van de website. Yt nam deel aan een vergadering van de Raad van Advies van het NUM.

Willem van Dijk en Wim Vlaanderen zijn bij de Rotaryclub van Geldermalsen geweest wegens het inventariseren van een begraafplaats. Willem van Dijk heeft de regelgeving en de beheersverordening toegelicht en Wim Vlaanderen is belast met de praktische uitvoering. Willem van Dijk reikte op 27 april het eerste exemplaar van het boekje *Friese Meren* uit de reeks *Funeraire Cultuur* uit. De auteurs, Leon Bok en Bartho Hendriksen, waren uiteraard ook van de partij.

Het heeft het bestuur heeft namens de vereniging de familie van de overleden Leenderd Jol een rouwkaart gestuurd. De uitvaart van Leenderd heeft in kleine kring op 6 juli plaatsgevonden. Elders in dit nummer treft u een In memoriam aan.

José Hageman was namens het bestuur aanwezig bij de uitvaart van Joop Duijff in februari, waar ook vele leden Joop de laatste eer bewezen. Zij overhandigde in maart het boekje *Sallandse Heuvelrug* te Hellendoorn aan de beheerder van de gemeentelijke begraafplaats. Auteur Bert Pierik, eindredacteur Wim Cappers, de regiocoördinatoren Teun en Else Oosterbroek en Wim Vlaanderen en hulp-regiocoördinator Mannes Konijnenbelt waren eveneens aanwezig.

De overdracht op 17 juni van het gerestaureerde grafmonument van Jacob van Lennep aan de familie Van Lennep en de gemeente Renkum woonde zij bij evenals Bouke Jagt, die in het maartnummer over de restauratie van het borstbeeld schreef en Wim Vlaanderen, die ter plekke een kleine tentoonstelling had verzorgd.

José Hageman

Digitale Nieuwsbrief

Naast het kwartaalblad *Terebinth* geeft De Terebinth, vereniging voor Funeraire Cultuur, sinds medio april een digitale *Nieuwsbrief* uit. In de *Nieuwsbrief* staan behalve mededelingen van het bestuur actuele berichten over funeraire cultuur, nieuwe uitgaven in de reeks *Funeraire Cultuur*, recent verschenen boeken, excursienieuws, etc. Wilt u de *Nieuwsbrief* ontvangen, dan moet u zich via www.terebinth.nl op de digitale *Nieuwsbrief* abonneren. Meld u zich ook aan, wanneer uw mailadres bij De

Terebinth bekend is. Veel mailadressen blijken immers verouderd te zijn.

De redactie

In Memoriam Leenderd Jol

Op 30 juni is ons lid Leenderd Jol op 73 jarige leeftijd in Den Haag overleden. Velen van u zullen hem gekend hebben. Hij was vaak aanwezig op algemene vergaderingen en tijdens excursies. Zijn kennis van zaken en zijn speciale gevoel voor humor kwamen bijvoorbeeld tot uiting tijdens een Terebinthexcursie naar Parijs, waar opnames werden gemaakt voor het televisieprogramma Spanjer. In december 2006 en maart 2007 heeft *Terebinth* hem in de rubriek Mens & Plek nog geportretteerd.

Jol was een echte Scheveninger; en moet zijn. Zijn vader die daar een begrafenisonderneming had, overleed op jonge leeftijd. Leen volgde hem in 1955 op. Hij bouwde het bedrijf uit en vestigde aan de Haagse Statenlaan het stijlvolle uitvaartcentrum 't Statenhuys. In 1978 nam hij de begraafplaats Oud Eik en Duinen over. Deze rustplaats had te maken met achterstallig onderhoud. Door zijn inzet en nieuwe ideeën veranderde Oud Eik en Duinen in het 'Père Lachaise van Nederland'.

Leen had een brede belangstelling voor het uitvaartwezen. Zo bracht hij een grote verzameling boeken, prenten en penningen over de dood bijeen. Bovendien reisde hij de hele wereld rond om zijn blik te verruimen.

De laatste jaren ging zijn gezondheid achteruit en had hij niet meer de volledige regie over zijn leven. Volgens de familie heeft hij zijn ziekte 'dapper en met humor doorstaan. Wij kunnen dan ook dankbaar zijn dat verdere beperkingen Leenderd bespaard zijn gebleven'.

Ik wil in de stijl van Leen eindigen, want hij had voor zichzelf twee grafschriften bedacht en hem kennende zou hij het leuk gevonden hebben dat ik er hiervan één citeer:

'Hier ligt Jol
veertig jaar verzorgde hij
de doden
met veel liefde
maar ook om den brode'.

Leenderd Jol is bijgezet in de familiekerk op Oud Eik en Duinen.

Wim Vlaanderen

Bureaucoördinator

Aangezien de huidige bureaucoördinator na zeven jaar zijn werkzaamheden neerlegt, zoekt onze vereniging met ingang van 1 januari 2008 een proactieve bureaucoördinator die de volgende taken krijgt:

- afhandeling van inkomende en uitgaande post, inclusief email
- afhandeling van telefonische verzoeken om informatie
- het bijhouden van de ledenadministratie van de vereniging
- het bijwonen van de bestuursvergaderingen
- het bijhouden van het archief

Onder van de kandidaat verwachten wij:

- een goede beheersing van de Nederlandse taal
- een tijdsinvestering van tien tot vijftien uur per week
- kennis van de computerprogramma's Word, Excel, Outlook en het Davilex adressenbestand
- bereidheid om bij afwezigheid het antwoordapparaat te gebruiken
- beschikbaar stellen van een droge en donkere ruimte voor het opslaan van enkele meters archief

De bureaucoördinator krijgt naast een onkostenvergoeding een bescheiden financiële tegemoetkoming.

Nadere informatie kunt u krijgen bij Henk van Laar, de huidige bureaucoördinator, of secretaris José Hageman. Zie voor de contactmogelijkheden het colofon.

Fotowedstrijd

Veel leden van De Terebinth bezoeken tijdens hun vakantie in Nederland of in het buitenland een begraafplaats en maken sfeervolle foto's. De redactie van *Terebinth* vraagt u de mooiste foto op te sturen voorzien van een kort commentaar. Waar is de foto gemaakt, wanneer en waarom heeft u juist deze foto gekozen? Wat maakt een foto, die in het buitenland is gemaakt, in vergelijking met de Nederlandse situatie zo speciaal? Zijn het de andere materialen die gebruikt worden, is het de ligging van de begraafplaats of is de tekst opvallend? Het commentaar mag niet langer zijn dan honderd woorden.

U kunt uw foto mailen naar terebinth@planet.nl of opsturen naar het redactieadres. De ingezonden foto's worden geplaatst op de site van De Terebinth. De inzending sluit op 1 oktober waarna de redactie de winnende foto kiest. De wedstrijd staat open voor leden en niet-leden. De winnaar mag drie deeltjes kiezen uit de reeks Funeraire Cultuur. De winnende foto wordt met het korte commentaar geplaatst in het decembernummer. Voor meer informatie en wedstrijdreglement kijk op de site van De Terebinth onder het kopje fotowedstrijd.

De redactie

Regionieuws

Noodkreet uit Sprang-Capelle

Binnen de overwegend katholieke gemeente Waalwijk vormt Sprang-Capelle een calvinistische enclave. Sprang-Capelle is een gemeenschap met een andere geschiedenis, waardoor de aard van de bevolking en de cultuur verschillen. De gemeente is bezig met een nieuw beleid inzake het begraafplaatsenbeheer en heeft daarvoor Genius Loci in de arm genomen. Zij had daarbij het onzalige idee om geen rekening te houden met het feit dat het ruimen van graven niet in de cultuur van de plaatselijke bevolking van Sprang past. Gevolg: een anonieme oproep zorgde voor een paar honderd protestbrieven tegen het ruimen van graven op de begraafplaats aan de Tilburgseweg in Sprang-Capelle. Op 23 mei werd in het gemeenschapshuis een informatiebijeenkomst gehouden, die werd voorgezeten door een wethouder en een vertegenwoordiger van Genius Loci. Zij spraken slechts over het ruimen van individuele graven, waarvan geen rechthebbenden meer te vinden waren en voelden in het geheel niet aan dat ruimen in een calvinistische gemeenschap 'not done' is. Bovendien is ruimen aldaar niet nodig omdat aangrenzend grond beschikbaar is dat reeds een begraafbestemming heeft.

Na een gesprek met een aantal plaatselijke belanghebbenden waren wij op hun uitnodiging aanwezig bij die informatiebijeenkomst om hen te ondersteunen in hun streven naar behoud van met name het cultuurhistorisch belangrijke oude gedeelte van de begraafplaats, dat in 1996 op de monumentenlijst van de toenmalige gemeente Sprang-Capelle is geplaatst.

De begraafplaats aan de Tilburgseweg heeft een uniek karakter. Niet zozeer omdat er slechts éénpersoonsgraven zijn, maar door het feit dat daar in het verleden mensen begraven werden, die vanuit hun calvinistische overtuiging kozen voor een graf zonder gedenkteken. Een grafveld als dit komt nog slechts op drie plaatsen elders in Nederland voor, namelijk in Huizen, op Marken en in Reeuwijk-Dorp. Daarnaast maken de beplanting en met name de oude bomen het tot een monumentaal geheel.

In juni heeft nog een gesprek plaatsgevonden met een andere wethouder, die meer begrip toonde voor het behoud van dit stukje cultuur. Er komt ook een nieuw onderzoek ten behoeve van het begraafplaatsenbeleid. In het najaar zal deze zaak een vervolg krijgen. Wij blijven er bij betrokken.

Paul Stoffels

Aanbieding Sallandse Heuvelrug

In december 2006 verscheen *Sallandse Heuvelrug* als 23ste deeltje in de reeks *Funeraire Cultuur* en de reeks *Funeraire Cultuur Zuid-Holland*. Deze reeksen worden gemaakt om in de samenleving aandacht te vragen voor de doelstellingen van De Terebinth, vereniging voor *Funeraire Cultuur*. Het boekje is geschreven door redactielid Bert Pierik. Tevens maakte hij de foto's voor de publicatie.

De auteur heeft als beheerder van begraafplaats Bergklooster te Zwolle veel belangstelling voor het materiaal, waarvan gedenktekens zijn gemaakt. Dit onderwerp vormt dan ook een rode draad door het boekje. Het andere thema is het onderscheid in funeraire cultuur tussen de katholieke enclave ten westen van de Sallandse Heuvelrug en de protestantse gemeenschap ten oosten daarvan.

Het boekje is op 16 maart op de gemeente begraafplaats aan de Ninaberlaan te Hellendoorn aangeboden aan beheerder Mandri Ligtenberg. In de kleine aula hadden zich ongeveer 25 betrokkenen verzameld. Na een welkomstwoord door José Hageman, secretaris van de vereniging, hield Bert Pierik een boeiende lezing, waarbij hij tal van foto's projecteerde. Na een korte wandeling over de begraafplaats konden de aanwezigen onder het genot van een hapje en een drankje napraten.

De aanwezigheid van de betrokken wethouder en een interview met de *Stentor* laten zien, dat *Sallandse Heuvelrug* zich inderdaad in de belangstelling van de plaatselijke gemeenschap mag verheugen.

Wim Cappers

Presentatie Friese Meren

Op vrijdagmiddag 27 april was een selecte groep belangstellenden bijeengekomen in de ontvangstruimte van het Fries Scheepvaartmuseum in Sneek voor de presentatie van het nieuwste boekje in de Reeks *Funeraire Cultuur*. Nadat Leon Bok de aanwezigen welkom had geheten hield Willem van Dijk, voorzitter van De Terebinth, een korte inleiding. Aan het einde van zijn verhaal overhandigde hij het eerste exemplaar van *Friese Meren* aan Sietse ten Hoeve, de oud-directeur van het museum. Ten Hoeve hield een interessante lezing waarin hij verhaalde over zijn eigen ervaringen met dood, begrafenissen en funeraire cultuur in Zuidwest-Friesland. Hij deed dit op een zeer enthousiasmerende en humoristische wijze. Aan het einde van zijn verhaal bedankte hij de beide auteurs met, geheel in stijl, de woorden 'met hartelijke deelneming' met dit prachtige

boekje.

Leon Bok en Bartho Hendriksen hielden daarna aan de hand van eigen foto's en een enkel historisch plaatje een kort verhaal over de totstandkoming van het boek en hun ervaringen tijdens het schrijven. Een interessante diashow waarbij de beide auteurs elkaar naadloos afwisselden. Er waren beelden te zien van begraafplaatsen, lijkstoepen, grafstenen, kerkjes en veel water. Dat laatste was niet verwonderlijk omdat het water het hoofdthema van het boekje vormt. Na afloop konden de aanwezigen een rondwandeling maken langs de funeraire objecten in het museum en in de museumtuin. Beide auteurs werden ook nog geïnterviewd door een journalist van Omrop Fryslân. Deze liet weten dat hij in tijden niet zo'n leuke presentatie had meegemaakt.

Bartho Hendriksen

AGENDA

31 maart-28 oktober

expositie 'De tijd verglijdt' in Museum Palthehof te Nieuwleusen over overlijden en begraven in Nieuwleusen en omstreken. Zie voor meer informatie: www.palthehof.nl

22 september

excursie Heemskerk en Beverwijk

6 oktober-18 november

project 'De laatste eer' met onder meer een tentoonstelling, wandelingen, fietstochten, lezingen, een film en een symposium in Goirle. Zie voor meer informatie: <http://www.heemkundekring-goirle.nl/Dutch/mainkrin.htm>

28 oktober

uitvaartbeurs Arnhem. Zie voor meer informatie: www.eusebius.nl

5 april 2008

algemene vergadering De Terebinth in De Akker te Hilversum

Ledenservice reeks Funeraire Cultuur

De Terebinth is in 2001 begonnen aan een reeks boekjes over de funeraire cultuur van Nederland. De hoofdreeks zal Amsterdam, alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie omvatten. Behalve het inleidende deel *Doodse dingen* zijn tot nu toe verschenen de delen: *Den Haag, Zwolle, Alblasserwaard & Vijfheerenlanden, Amsterdam, Arnhem, Utrecht, Regio Eindhoven, Utrechtse Heuvelrug, Leeuwarden, Middelburg, Flevoland & Lelystad, Sallandse Heuvelrug* en *Friese Meren*.

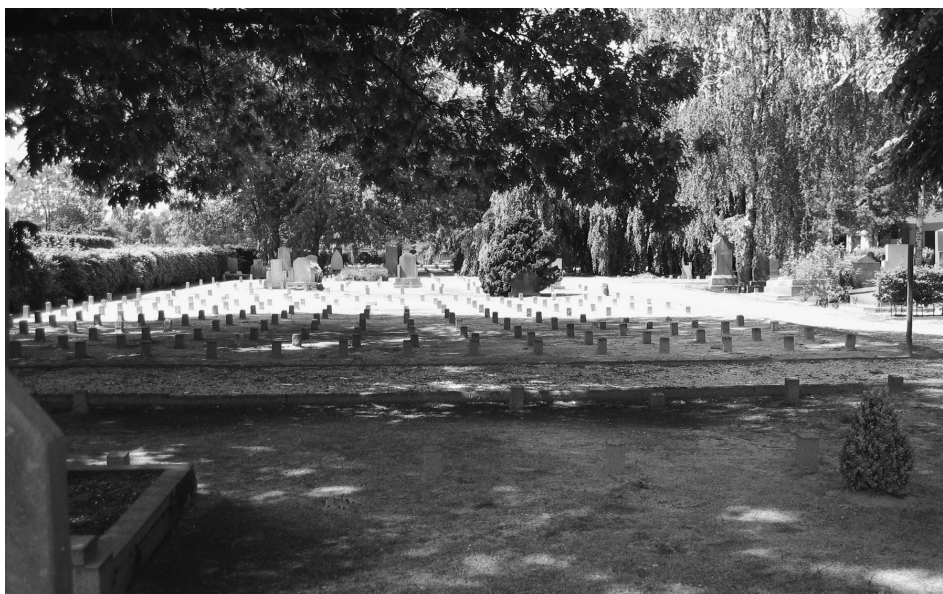
In 2002 is een deelreeks ontstaan die alle regio's van Zuid-Holland omvat. Hiervan zijn alle deeltjes verschenen, te weten: *Drechtsteden, Midden-Holland, Regio Rotterdam, Hoekse Waard & Goeree-Overflakkee, Delft & Westland, Voorne-Putten, Bollenstreek, Regio Leiden, Regio Den Haag* en *Rijnstreek*.

De winkelprijs is € 9,98 per deel, *Doodse dingen* kost € 11,98. Leden kunnen een of meer delen met korting bestellen voor respectievelijk € 7,96 en € 9,98 (inclusief verzendkosten). Wie zich inschrijft voor twaalf of meer delen krijgt *Doodse dingen* gratis.

U kunt bestellen door een briefje, fax of e-mail te sturen naar onderstaand adres, met opgave van het aantal exemplaren van de gewenste deel/de gewenste delen, alsmede van uw naam, adres, postcode, woonplaats en uw lidnummer.

Bestellingen kunt u verzenden naar: Bartho Hendriksen, Postbus 153, 4100 AD Culemborg of mailen naar: terebinth@planet.nl

Meer informatie over de reeks vindt u op de website: www.terebinth.nl

In de dood is bijna iedereen gelijk.

Terebinth

Jaargang XXI nummer 3
September 2007
ISSN: 1382-5259
Tijdschrift voor Funeraire Cultuur, uitgave van De Terebinth, vereniging voor Funeraire Cultuur. Verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement

Het abonnement kost personen € 19,50, elke huisgenoot € 8,- en organisaties € 60,- per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 19,50. Contributie overmaken op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rhenen. Na 1 juli is de helft van het bedrag verschuldigd. Van 1 december tot het einde van het jaar gratis. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij voor 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen bij het Terebinthbureau. Losse nummers van *Terebinth* kosten € 2,50 per exemplaar plus verzendkosten.

Bestuur

Willem van Dijk (voorzitter):
0343-591398, wimlenly@hetnet.nl
José Hageman (secretaris):
0183-633381, jjp.hageman@planet.nl
Peter Faase (penningmeester):
0118-650139, pjfaase@xs4all.nl
Yt Stoker: 020-6851817,
y.stoker@planet.nl

Terebinthbureau

Henk van Laar, Molenweg 2,
3911 SH Rhenen, 0317-616072,
hendrik.van.laar@hetnet.nl
Website: www.terebinth.nl

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur en eindredacteur), Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Bouke Jagt, Jannes H. Mulder en Bert Pierik (fotoredacteur).

Redactieadres

Wim Cappers, Graslaan 56,
6833 CK Arnhem, 026-3210603,
w.cappers@planet.nl

Kopij

De inleverdatum van kopij in 2007 is 14 oktober. Het nummer verschijnt op 1 december

Advertenties en inlegvellen

Wim Cappers: 026-3210603

Fotoverantwoording

Wim Cappers (35, 43), Historisch Centrum Leeuwarden (40), Bouke Jagt (41, 43), D.M. Jansens (36), Jannes H. Mulder (45, 48), Bert Pierik (37), Ben Speijdel (33) en Paul Stoffels (47).

Opmaak en druk

Uitgeverij Ger Guijs, Rotterdam

Copyright

Overnemen van artikelen en foto's alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie

GAST AAN HET WOORD

Rituele begeleiding bij de uitvaart; een vak apart

Anna van Luijk van het Bureau voor Rituele Begeleiding MOTIEV te Wouw doet haar werk nu al weer ruim twaalf jaar. Zij heeft veel meegemaakt, voldoende stof om bij haar thuis van gedachten te wisselen. Het uitzicht bestaat uit akkers, veel wolken en in de verte een kerktoeren.

Anna van Luijk.

Wie schakelt jullie in? Van wie gaat het initiatief uit?

De uitvaartondernemer belt ons. Tien jaar geleden was Bureau MOTIEV nieuw voor velen in de uitvaartwereld. Dat is veranderd. Nu doen uitvaartverzorgers steeds meer een beroep op onze hulp bij de invulling van de dienst. We werken met ons drieën en één van ons gaat op huisbezoek. Dat eerste gesprek van een paar uur is heel belangrijk. Om te beginnen vraag ik naar de gebeurtenissen van de afgelopen dagen. Daarna vraag ik naar de wensen van de overledene maar stel ook de vraag 'Hebt u wensen?'. En halverwege het gesprek 'Wie zou iets willen doen tijdens de dienst?'. De mensen schrijven mij een rol toe. De ene keer krijg ik die van voorganger, van afscheidsbegeleider. Een andere keer, de rol van ceremoniemeester. Dan is het mijn taak tussen de onderdelen van de dienst een diepere draad te weven. De hele dienst zetten we uiteindelijk voor de nabestaanden op schrift.

Kan je een beeld schetsen?

In het gesprek vooraf probeer ik een indruk te krijgen van het leven van de overledene. En met de nabestaanden tasten we dan af hoe dat in de plechtigheid uit te drukken. Het levensverhaal wordt meestal afgewisseld met favoriete muziek maar tegenwoordig komen er soms ook dia's en films aan te pas. Gevoelens uitdrukken kan echter ook zonder woorden. Via stilte, muziek of lopen met een kaars. Een kring rond de kist vormen. De afgelopen tien jaar met ongeveer 120 diensten per jaar ben ik steeds minder voorwerpen gaan gebruiken. De diensten werden meer verdiept in handeling en beweging. In deze streek van Bergen op Zoom, Breda en Tilburg staat authenticiteit voorop. Is het bezinnende karakter voldoende aan bod gekomen? Herkende de familie zich in de dienst? Zijn ze je na afloop dankbaar, zien we ze later terug?

Hoe zo terug? Zijn er nagesprekken?

Interessant is de grote toename in het bezoek aan terugkomdagen. Allerzielen, Allerheiligen. Uitvaartonderneming Monuta organiseert in samenwerking met ons jaarlijks een herdenkingsbijeenkomst. Dat gebeurt begin december, want voor veel nabestaanden is die maand ondanks alle feesten een 'lege' maand. Een herdenkingsdienst van een uur, koor, live muziek, poëzie, een verhaal van een rouwtherapeut bijvoorbeeld. Mijn indruk is dat rondom rouwen meer vrijheid wordt genomen, rouwverdriet laten zien lijkt minder taboe. Ik zou wel zijn voor een klein zwart lintje als teken van persoonlijke rouw. De rouwband wordt tenslotte ook op het sportveld gebruikt.

Op dit ogenblik zijn er zo'n vijftien rituelen bureaus op de markt van de uitvaart. Voor nabestaanden lijkt me dat lastig kiezen. Wie doen het goed?

Allereerst weet een uitvaartondernemer kaf en koren onder de bureaus heus wel te scheiden. Maakt Bureau MOTIEV van de uitvaartdienst een koude kille bedoeling, dan is dat ergens anders onderwerp van gesprek. Het beroep van ritueelbegeleider is naar onze mening een apart beroep. Wij hebben vijf eisen van professionaliteit voor onszelf opgesteld. Bij het eerste gesprek vooral luisteren (1), verhaal van overledene mooi en juist weergeven (2), openstaan voor persoonlijke inbreng (3), inspireren tot actieve betrokkenheid van nabestaanden (4) en, met gepaste symbolen en rituelen de dienst tot een goed, sfeervol afscheid maken. (5). een centraal punt in de sector zijn.

Jannes H. Mulder